

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (4) – 057.66: 003.332.5 «08/09»

Д. О. Анікєєв

**АНАЛІЗ АСТРОНОМІЧНОГО ЖАНРУ АРАБСЬКОЇ
ГЕОГРАФІЧНОЇ ПИСЕМНОЇ ТРАДИЦІЇ ЯК ПОЧАТКОВОГО
ЕТАПУ НАКОПИЧЕННЯ ЗНАТЬ ПРО КОЧОВІ ЛЮДНОСТІ
ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ**

Арабська географічна література IX–X ст. посідає особливе місце у колі писемних джерел, на які спираються дослідження історії ранньосередньовічної Європи. Вона являє собою погляд ззовні на віддалені від Арабського халіфату країни, зокрема – на степову смугу Європи. Тому предметом уваги арабських географів означеної доби були у тому числі й кочові етноси Південно-Східної і Центральної Європи. Врахування та використання їхніх повідомлень необхідні для визначення не лише рівня загальної поінформованості представників інтелектуальної еліти тогочасного халіфату відносно населеної частини землі, але й для вивчення етноісторичних процесів у кочовому середовищі досліджуваного регіону. Останнє має виключне значення з точки зору розуміння подальших інтеграційних процесів, які відбувалися в означеному регіоні за участю кочівників, що призводили до виникнення низки сучасних держав Європи.

Розвиток арабської географічної науки, що відбувався протягом IX–X ст., супроводжувався послідовним формуванням своєрідних жанрів відповідної писемної традиції, найбільш ранній з яких належить умовно означити як "астрономічний". Вивчення повідомлень представників "астрономічної школи" арабської ранньосередньовічної географії про етноісторичні процеси у середовищі кочівників передбачає аналіз самих творів, в яких містяться названі повідомлення.

У європейській орієнталістиці вивчення даної проблематики обмежувалося перекладами певних творів або фрагментарним їхнім аналізом, і не було спрямовано на аналіз цього жанру в цілому. Дослідження означеної писемної традиції було розпочате голландським дослідником Якобом Голіусом, який у 1669 р. видав твір арабського астронома ал-Фаргані "Книга про небесні рухи й звід науки про зірки", з паралельним латинським перекладом [1]. У XIX ст. до наукового обігу вводились інші праці арабських астрономів, зокрема досліджувався географічний спадок арабського географа ал-Баттані. Французький сходознавець Ш. Рено та датський семітолог А. Мерен переклали шостий розділ книги згаданого арабського ерудита. У 20–30-і рр. XX ст.

відбувалися подальші дослідження наукової спадщини окремих авторів астрономічного жанру, які супроводжувалися критичними виданнями текстів їхніх творів. Зокрема, важливим явищем згаданого процесу була публікація австрійським сходознавцем Х. Мжиком тексту "Книги картини Землі" ал-Хваріزمі [2]. Польський арабіст Т. Левицький не аналізував астрономічний жанр у цілому, але предметом його дослідження були окремі представники "астрономічної школи" арабської ранньосередньовічної географії. Особливістю праці цього арабіста було те, що він перед текстом першоджерела подав вступну статтю, яка містила біографічні відомості про автора, характеристику писемного документа, стан його тексту й історію його вивчення [3]. В аналогічному ракурсі працює російський арабіст Т. Калініна, яка надала коментовану публікацію фрагментів оригінальних текстів творів ранніх (IX – початок X ст.) географів Арабського халіфату, де міститься інформація про країни й людності Східної Європи [4]. Сучасний український арабіст В. Крюков досліджує відомості арабських географів, у тому числі й представників "астрономічного жанру", про Україну [5]. Єдиною працею, в якій надано системний аналіз та виділені відмітні ознаки астрономічного жанру арабської писемної традиції, залишається дослідження радянського арабіста І. Крачковського [6]. Але він не займався проблематикою аналізу цього жанру з точки зору накопичення знань про кочові людності.

У зв'язку з цим у якості мети пропонованого дослідження ми визначили надати характеристику арабської астрономічної писемної традиції доби раннього середньовіччя на засадах виявлення загальних ознак і специфічних особливостей інформації про кочові людності Південно-Східної та Центральної Європи. Визначена мета обумовлює завдання: по-перше, виявити головні характеристики досліджуваного джерельного матеріалу разом з його жанровими особливостями, по-друге, проаналізувати біографічні дані представників "астрономічної школи" арабської географії, і по-третє, виокремити ті частини творів, в яких наведена інформація про кочівників означеного регіону.

Арабська географічна писемна традиція займає особливе місце у арабській системі класифікації наук. Арабські ерудити спочатку поділяли науки з точки зору їхнього історичного розвитку у халіфаті на "старі науки" та "нові науки". Початок перших, а саме філології, догматики, юриспруденції та історії, вони відносили до доби династії Омейядів (661–750), а других, тобто астрономії, математики, медицини і філософії – до династії Аббасидів (750–1258). Географія займала місце близьке до точних наук, особливо до астрономії. Математична або астрономічна географія виникла наприкінці VIII ст. під впливом індійської, а потім грецької науки [6, с.16]. За астрономічною географією затвердився грецький термін "джаграфіа" / Γεωγραφία / [7, с.1]. Іноді він передавався у більш зрозумілій формі "наука про довготу й широту" /

عَلْمُ التَّقْوِيمِ / або "наука про визначення положення міст" / علم الاطوال ولعراض
الْبُلْدَانِ / [6, с.19].

Характерною особливістю астрономічного жанру арабської писемної традиції була теорія про розподіл населеної частини землі на сім кліматів – широких поясів – зон, розташованих з півдня на північ, паралельно екватору [8, с.224]. Цей розподіл був здійснений давніми греками в залежності від відносної тривалості дня і ночі та нахилу сонця до екватору. Ширина кліматів була така, що тривалість найбільшого дня у році у кожному кліматі відрізнялася на півгодини. Змістовною характеристикою астрономічної географії було запозичення індійських "сідданта", що означало "знання, наука, науковий метод", і згодом почало застосовуватися до усякого астрономічного твору. Вони являли собою стислий вступ з доданням численних таблиць рухів небесних світил та знаків зодіаку. Ці рухи були розраховані на штучні цикли, що охоплювали тисячоліття. Ці індійські елементи і методи обчислення призвели до формування нової суто арабської астрономічної таблиці – "зідж" / زيج /. Зберігаючи незмінною саму систему, за якою в арабській науці затвердилась назва "система Сіндхінда", були внесені певні зміни і доповнення. Ці зміни знайшли своє вираження у значному розширенні матеріалу, пов'язаного з країнами халіфату. Був покладений за основу історичний принцип, не характерний для індусів; вже досить чітко спостерігається зв'язок між історією та географією, який є найбільш характерною рисою майже усіх географічних творів на арабській мові [6, с.66–67]. Поступово в арабській астрономічній географії почала домінувати грецька система, яка остаточно закріпилася до середини IX ст. Головними творами, що обумовлювали розвиток арабської писемної традиції, були астрономічний трактат у тринадцяти книгах з таблицями, званий "Великий звід", та "Географічне керівництво", яке зазвичай має назву "Географія", що були написані давньогрецьким ученим II ст. Клавдієм Птолемеєм. Слід врахувати той факт, що зазначений учений був скоріше астрономом і математиком, ніж географом. Тому його географічний трактат являв собою таблиці широт та довгот найголовніших населених пунктів світу. У значній мірі розповсюдженою була обробка "Підручних астрономічних таблиць", вилучених з "Географії" Птолемея, іноді пов'язаних з "Таблицями відомих міст", як уважається, створених коментатором IV ст. Теоном. Саме вони спричинили появу на арабському ґрунті того твору, що отримав назву "Астрономічні таблиці Птолемея". Це сприяло остаточному закріпленню терміна і розповсюдженню самої форми "зіджей", що визначили змістовну складову астрономічної географії у арабів [9, с.121].

З цього часу араби починають комбінувати теоретичне засвоєння грецького наукового спадку з практичним його використанням у самостійних наукових розвідках. Вони вимірюють градус земного меридіану, уточнюють визначення географічних широт і довгот,

створюють свої астрономічні таблиці вже на засадах критичної перевірки попередників, складають мапи, що не суперечать грецьким зразкам. Здобутком арабської астрономічної географії був вимір градуса меридіану при халіфі ал-Мамуні (813–833), а також складання "мамунівських астрономічних таблиць" [6, с.82–86].

У першій половині IX ст. був покладений початок арабській географічній літературі завдяки науковим працям Абу Джафара Мухаммада ібн Муси ал-Хварізмі ал-Куртуббулі ал-Маджусі. Дата народження цього арабського географа може бути відновлена за непрямыми відомостями і припадає на 80 рр. VIII ст.; дата смерті може бути приблизно визначена після 847 р. Останні три частини нісби дозволяють зробити висновки про походження, місце проживання й релігійну приналежність зазначеного ученого, а саме, що він був уродженцем Хорезма, мешканцем передмістя Багдада – Куртубулла, а його предки були не християнами, а зороастрійцями – послідовниками релігії, розповсюдженої у доісламському Хорезмі.

Географічний твір ал-Хварізмі, званий "Книга картини Землі" / كِتَابُ صُورَةِ الْأَرْضِ / створювався між 836 та 847 рр. Він базувався на працях Клавдія Птолемея, зокрема його "Географічному пораднику", і був побудований у вигляді "зіджа" – таблиць. Його назва являє собою звичний у арабській мові переклад грецького слова "географія" / Γεωγραφική /. Рукопис твору зберігся у перепису і датується 1037 р. [4, с.11]. У рукопису відсутній вступ, хоча вірогідно, що в оригіналі він існував. Після звичної формули "басмала", тобто похвали Аллаху, починаються таблиці у два стовпці на сторінці з позначенням географічного положення найголовніших місцевостей у кількості 537. Вони розташовані згідно з кліматами, яких у нього нараховується сім, у кожному кліматі – відповідно до поступового віддалення від початкового меридіану, що проходив як і у Птолемея, через "Острови Щасливих" на крайньому заході біля Африки. Після таблиці міст йде таблиця 209 гір, після чого опис морів та островів; остання та найбільш велика частина присвячена опису рік [6, с.94].

Взагалі, описам території Східної Європи у творі ал-Хварізмі відведене значне місце. Перелік населених пунктів із зазначенням їхніх координат знаходиться наприкінці описів п'ятого, шостого, сьомого кліматів, та у розділі про міста, розташовані поза сьомого клімату. У переліку населених пунктів можна виділити два принципи систематизації матеріалів ал-Хварізмі. Перший – слідування відомим арабам торгівельним шляхам. Іноді пункти на цих торгівельних шляхах співпадали з тими, що були відомі Клавдію Птолемею. Інший принцип – повне або часткове слідування матеріалам Птолемея у тих регіонах, що були мало відомими. До того ж, слід зазначити, що таблиці довгот та широт були порадником або текстом до мап, про що свідчать такі дані твору арабського географа, як зазначення початкової та кінцевої точок кожної гори, напрямок її вершини та колір. Інформація про кочові

людності міститься у розділу "Місця на карті, де описані межі країн" / المواضع التي تكتب فيها حدود البلدان /, де арабський географ виокремив "Країну Сарматію, а вона земля ал-лан" / بلاد سرماطية وهي ارض اللان /, "країну ал-Йатіз" / جزيرة طوقيا وهي /, "півострів Таукіа, він межує з ал-Йатіз" / بلاد اسقونيا وهي ارض /, "країну Сарматійу, а вона – земля бурджан" / بلاد اسقونيا وهي ارض /, "країну Іскусійу, а вона земля – ат-турк" / بلاد اسقونيا وهي ارض /, "країну Ікусійа, а вона – земля ат-тугузгуз" / التغزغز / [10, с.104–105]. Отже, виявляється, що. Германія населена згідно з ал-Хварізім слов'янами, Сарматія – бурджанами, Скіфія – тугузгузами та тюрками. Переосмислення відомого Птолемею етноніму "алани" зустрічається у координатах для Сарматії [4, с.17]. Проте, слід врахувати той факт, що розподілення матеріалу у цього арабського географа не таке, як у "Географічному пораднику" Клавдія Птолемея. Останній розглядав у кожній зоні гори, ріки і міста, ал-Хварізім розподіляв їх за кліматами, і розглядав кожну категорію окремо. У Птолемея кількість зон – 21, у ал-Хварізім звична кількість кліматів – 7; нарешті, й географічні координати досить рідко співпадають [11, с.17–18]. Усе це доводить той факт, що "Картина землі" є не перекладом, а результатом складної переробки "Географічного порадника".

Науковий спадок ал-Хварізім вплинув на подальший розвиток астрономічного жанру арабської географії. У першій половині X ст. у нього знайшовся послідовник, праця якого настільки суміжна з "Картиною землі", що її можна було б уважати новою редакцією цього твору. У рукопису Британського музею 709/1309 р., єдиному, що зберіг цю роботу, він називає себе "найбіднішим з людей Сухраб". Також зазначений астроном відомий під іменем Ібн Серапіон або Ібн Сарафійун. Час написання його географічного твору, що має назву "Книга чудес семи кліматів" / كِتَابُ عَجَائِبِ الْأَقَالِيمِ السَّبْعَةِ /, визначається періодом між 289/902 та 334/945 р. до вступу Буїдів до Багдаду, династії, що правила у Західному Ірані та Іраку у 935–1055 рр. Він був сучасником Абу Зайда ал-Балхі, засновника класичної школи арабської географії, але його твір продовжував традицію грецької географії, хоча і з деякими змінами відносно "Книги картини Землі" ал-Хварізім. Твір останнього був покладений в основу наукової праці Сухраба [4, с.108–109].

Географічний твір Сухраба починається зі вступу, у якому він розроблює методику побудови квадратної площинної мапи та надає схему поділу світу на сім кліматів. Арабський астроном іноді змінює координати ал-Хварізім, у багатьох випадках він наводить замість 0° – 05°. В цілому розподіл матеріалу у Сухраба певним чином відрізняється від "Картини землі". По-перше, йде перелік міст з розподілом за кліматами, надалі опис морів, островів, перелік гір у порядку кліматів, рік та їхній розподіл за кліматами. Отже, розділи зберігаються ті ж самі, але їхній порядок інакший. Іноді порядок змінюється у середині розділів, як, наприклад, у містах, особливо третього, четвертого і п'ятого кліматів. Головна особливість книги Сухраба – значне розширення матеріалів, що

походять з арабських джерел: він свідомо прагнув доповнити застарілі за століття повідомлення ал-Хварізмі і зробити свій твір більш цікавим для сучасників [6, с.98]. Предметом нашої уваги є частина його твору, звана "Місця на мапі, у яких описані межі країн" / المواضع التي تكتب فيها حدود البلدان /. У ній йде мова про півострів Таврику як центр мешкання кочової людності "ат-тіз" / اليز /, тобто язигів [12, с.49]. У іншому розділі твору, що має назву "Гори, що за сьомим кліматом" / الجبال التي خلق الاقليم السابع /, йдеться про "гору ат-Турк" / جبل الترك /, тобто про кочовий етнос тюрків [12, с.106–107]

Окрім Сухраба, іншим представником арабської астрономічної традиції був нащадок поганців-сабієв Абу Абдаллах Мухаммад Ібн Джабір ібн Сінан ал-Баттані ал-Харрані ас-Сабі, відомий з XII ст. у середньовічній Європі під іменем Альбатегніуса. Він народився біля 858 р. у м. Харрані (Верхня Месопотамія), і з 877 р. по 918 р. працював у обсерваторії Раккі, де займався астрономічними спостереженнями. Помер цей арабський географ і астроном у 939 р. З усіх його творів збереглися лише астрономічні таблиці звані "Книга сабієвських астрономічних таблиць" / كتاب الزيج الصابي / [4, с.140].

До цього джерела входять перелік довготи і широти 273 місцевостей, якому передують теоретико-астрономічний вступ. Для нас цікавим є шостий розділ, який надає опис землі у цілому та усіх морів. Він змістовно бере свій початок у суттєво зміненій греко-сирійській версії Клавдія Птолемея [13, с.393]. У цьому розділі йдеться про "море Бунтус" / بحر بنطس /, тобто Чорне море, що простягається від "Лазіки" / القسطنطينية /, країни Лазів до великого Константинополя / لاذقة /, Цей арабський географ надає детальний опис ріки "Танаїс" / طنايس /, тобто Дону, та озера "Меотіс" / مياطس /, тобто Азовського моря. При цьому ал-Баттані розташовує ці водні об'єкти у першій частині Землі, яка бере свій початок від "Зеленого моря" / البحر الاخضر /, тобто Атлантичного океану, з півночі і затоки, яка виходить з Понтосу у "Велике (Середземне) море" / البحر الاكبر /, і від області, що між озером Меотіс до Понтосу. Кордони цієї області з заходу і півночі – "Західне море" / البحر الغربي /, воно ж "Океан" / اوقيانس /; з півдня – "море Єгипту" / بحر مصر / та "море Візантії" / بحر الروم /; зі сходу – Танаїс та озеро Меотіс. Ця земля схожа на острів і має назву "Європа" / اوروفي / [14, с.27].

Цим розділом, звичайно, не вичерпується географічний матеріал астрономічних таблиць ал-Баттані. Таблиця кліматів у нього розташована не у географічній частині твору, а у таблицях, пов'язаних з небесними світилами. Вони мають назву "Перелік центрів країн" / من اسماء البلدان /. Ці таблиці надають розподілений на дві категорії каталог 273 місцевостей з зазначенням їхньої широти і довготи. Саме серед них і зустрічаються певні згадки про кочівників. Зокрема, автор джерела надає координатні показники розташування "йазугус Махтаніса" / يازوغوس /, "Сарматійя Уруфі" / سرماطيا اوروفي /, а також "Сарматій, що у Асії" / سرماطيا التي في آسيا /, "країни ат-турк", яка усередині гори Хімаус"

/ بلد الترك الذى داخل جبل الهماموس / й "країни ат-турк, що поза горою" / بلد الترك / الذى خارج الجبل. Окрім цього, ал-Баттані зазначає "Сірас, країну ат-Турк" / سیراس بلد الترك / та "країну Ур царя царів і країну ат-Турк" / اور ملك الملك / وبلد الترك [14, с.235–240]. Слід зазначити, що арабський астроном включив у свій твір перелік 94 епархій населеної частини землі, який фігурував у VIII книзі Клавдія Птолемея та не увійшов до "Книги картини Землі" ал-Хварізмі. У обох таблицях і у вступі до твору він дійсно називає ал-Хварізмі у якості головного джерела свого твору, але вбачати у ній роботу цього арабського географа не є можливим [6, с.105].

Іншим відомим астрономом IX ст. був Абу-л-Аббас Ахмад ібн Мухаммад ібн Касір ал-Фаргані. Відомостей про цього автора небагато: не тільки не встановлено року його смерті, але навіть не зрозуміло, одна чи дві особи носили це ім'я, і з яким з них слід пов'язувати ремонт нільського кілометра. Вірогідно, що цей арабський астроном жив у першій половині IX ст. і останні згадки про нього відносяться до 247/861 р. Така реконструкція хронології його життя є можливою за рахунок аналізу змісту його твору: після смерті халіфа ал-Мамуна у 833 р. і до смерті халіфа ал-Мутаваккіла у 861 р. [15, с.69–70].

Твір ал-Фаргані у різних джерелах має різні назви, найбільш розповсюдженим з яких є "Книга про небесні рухи і звід науки про зірки" / كِتَابُ الْحَرَكَةِ السَّمَاوِيَّ وَجَوَامِعُ عِلْمِ النُّجُوم / . Рукописи твору ал-Фаргані збереглися у Оксфорді, Парижі, Каїрі, бібліотеці Принстонського університету, Амстердамі, Москві. У своєму трактаті ал-Фаргані надав короткий елементарний звід астрономії, головним чином на засадах грецьких ідей без складних геометричних обґрунтувань. Досліджуваний писемний документ складається з тридцяти розділів, у яких міститься інформація про рух небесних світил, фази місяця, астрономічні константи [16, с.9]. Предметом нашої уваги є дев'ятий розділ, присвячений опису населеної землі, яку ал-Фаргані розділив на сім кліматів. Вони простягалися зі сходу від країни "ас-Сін" / الصين / , тобто Китаю, або "країни Йаджудж" / بلاد ياجوج / , семантика назви якої, на наш погляд, розповсюджується на фінські племена, що мешкали на території сучасної Північної Росії, до заходу, тобто країн Магрибу, або "Західного моря" / بحر المغرب / , тобто Середземного моря. Фрагментарні відомості про кочові людності означеного регіону містяться у описах шостого та сьомого кліматів. Цей опис являє собою перелік різноманітних етнонімів. Наприкінці шостого клімату згадується "країна Бурджан" / بلاد برجان / відразу після "ал-Кустантанійї" / القسطنطينية / , тобто Константинополя. Окрім цього, вже наприкінці сьомого клімату знову йде мова про "країну Бурджан" та "ас-Сакаліба" / الصقالبة / . Напрямок кордонів сьомого клімату зі сходу на захід дозволяє нам висунути припущення, що автор описує країну слов'ян іллірійських та адриатичних, які розташовувались на захід від "бурджан", тобто Дунайських Болгар. Щодо "країни ат-Турк" / بلاد الترك / , то за описами кліматів, можна відновити її кордони: зі сходу вони прилягали до "країни Йаджудж," з заходу до північного узбережжя "моря

Джурджан" / بحر جرجان /, тобто Каспійського моря. На північному заході вони межували з аланами, на північному сході – з тугузгузами, на півдні – з хозарами, у той час як хозари розташовувались у більш південному шостому кліматі. Ми вважаємо за імовірне, що етнонім "ат-турк" у творі цього вченого означає тюркські кочові племена степів Південного Приуралля, Західного Сибіру й тюркомовне населення Центральної Азії. Навколо шостого і сьомого кліматів ал-Фаргані згадує "країну ал-Лан" / بلاد اللان / і розташовує її по сусідству з тюрками на півдні і сході. Виходячи з цього, слід припустити, що алани мешкали між територією, яка прилягала до Таврики, і означеними вище тюрками, а на півдні знаходилися землі Хорасану та Каспію [17, с.38].

Отже, у процесі джерелознавчого огляду творів представників "астрономічної школи" арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя, нами були виділені відмітні ознаки означеного жанру, а саме: відтворення астрономо-математичної моделі світу, званої "картиною Землі", особливо її "населеної чверті", розподіл останньої на сім кліматів, запозичення давньогрецьких та індійських наукових елементів, а також зв'язок між історією та географією. Аналіз відомостей про життя та наукову діяльність авторів творів дозволяє ідентифікувати час й місце виникнення потрібного нам документального матеріалу. Було виокремлено і охарактеризовано ту частину творів арабських астрономів, яка містить інформацію про кочові етноси Південно-Східної і Центральної Європи.

Подальші наукові розвідки у цьому напрямі дозволять поєднати інформацію арабських писемних джерел доби раннього середньовіччя у своєрідний звід. При цьому ми вважаємо, що продовженням наукового дослідження в межах даного зводу має бути критичне видання корпусу коментованих текстів, у яких дана проблематика відображена.

Література

1. **Muhammedis** Filii Ketiri Ferganensis qui volgo Alfraganus dicitur *Elementa Astronomica. Arabice et Latine. Cum notis ad res exoticas sive Orientales, quae in iis Occurant* / [ed. Jacob Golius]. – Amstelodami: Opera Jacobi Golii, 1669. – 238, 288 p. 2. **Див., напр.:** *Geographie d'Aboulfeda. Texte arabe publié d'après les manuscrits de Paris et de Leyde* / [par M. Reinaud et M. le Bon Mac Guckin de Slane]. – Paris: Imprimerie "Les Belles lettres", 1840. – LV, 464 p.; Mehren A. *Udsigt over de islamiske Folks geographiske Kundskaber* / A. Mehren // *Annaler for Nordisk Oldkyndighet. Udgivne af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab.* – Kjöbenhavn, 1857. – S. 13–18.; Mžik H. *Parageographische Elemente in den Berichten der abischen Geographen über Südostasien* / von H. Mžik // *Beitrage zur historischen Geographie, Kulturgeographie, Ethnographie und Kartographie, vornehmlich des Orients.* – Leipzig und Wien: Eberrecht, 1929. – S. 172–202. 3. **Lewicki T.** *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny* / T. Lewicki /; [Z prac Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953) i

Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (1954). Pod redakcją Gerarda Labudy]. – Wrocław; Kraków: Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1956– . – T. I. – 1956. – 383 s. 4. **Калинина Т. М.** Сведения ранних ученых Арабского халифата / Т. М. Калинина. – М.: Наука, 1988. – 180 с. 5. **Крюков В.** "Ал-Х^уварізм про "Сарматію – землю бурджанів" та сусідні з нею "країни" / В. Крюков. – Луганськ: Альма-матер, 2008. – 561 с. 6. **Крачковский И. Ю.** Избранные сочинения: в 6 т. / И. Ю. Крачковский. – М.-Л.: АН СССР, 1954–1959– . –Т. IV: Арабская географическая литература – 1957. – 919 с. 7. **Claudii Ptolemaei.** Geographia: Tom I–III / Ptolemaei Claudii; [ed. Carolus Fridericus Augustus Nobbe, rector schol. Nicol. Et in univ. Litt. Lips professor]. – Lipsiae: Sumptibus et typis caroli tauchnitii, 1845– . – T. I. – 1845. – 284, [4] p. 8. **Geographie d'Aboulfeda.** Texte arabe publié d'après les manuscrits de Paris et de Leyde / [par M. Reinaud et M. le Bon Mac Guckin de Slane]. – Paris: Imprimerie "Les Belles lettres", 1840. – LV, 464 p. 9. **Honigmann E.** Die sieben Klimata und die $\mu\lambda\epsilon\zeta\epsilon$ $\epsilon\pi\zeta\eta\mu\omicron\varsigma$: Eine Unters. zur Geschichte und Astrologie im Alterum und Mittelalter. Mit Unterstützung der Notgemeinschaft der dt. Wiss und des Forschungsinst für Geschichte der Naturwiss / Von Ernst Honigmann. – Heidelberg: Winter, 1929. – 247 s. 10. **Das** Kitab surat al-ard des Abu Ġa'far Muhammad Ibn Musa al-Huwarizmi / [herausgegeben nach dem handschriftlichen Unicum der Bibliothèque de l'Université et régionale in Strassburg (cod. 4247) von Hans v. Mžik] // Bibliothek arabischer Historiker und Geographen / [herausgegeben von Hans v. Mžik]. – Leipzig: Verlag "Walter de Gruyter und Co.". – Band III. – 162 s. 11. **Nallino C. A.** Al-Huwarizmi e il suo rifacimento della geografia di Tolomeo / **C. A. Nallino** // Memoire della Classe di Scienze morali, storiche e filosofiche della reale Aceademia dei Linci– . – Roma: PIO, 1894. – Tomo CCXCI. – Volumi 11. – Parte 19. – – 1894. – P. 5–75. 12. **Suhrab.** Aja'ib al-aqalim as-sab'ah // Bibliothek arabischer Historiker und Geographen / [herausgegeben von Hans v. Mžik]. – Leipzig: Verlag "Walter de Gruyter und Co.", 1930. – Band 5. – 146 s. 13. **Wright J. K.** The Geographical Lore of the Time of the Crusades. A study in the history of mediaeval science and tradition in Western Europe / By John Kirtland Wright. – New York: American Geographical Society, 1925. – XXI, 563 p. 14. **Al-Battani** sive Albatanii Opus Astronomicum / [Ad fidem codicis Excurialensis Arabice editum, latine versum adnotatonibus instructum a C. A. Nallino] // Pubblicazioni del Reale Osservatorio di Brera in Milano. – Milano: Medionali Insubrum, 1903. – № XL. – Parte 1–3. – Pars Prima. – VIII, 308 p. 15. **Suter H.** Al-Farghani / von H. Suter // Enzyklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker / [herausgegeben von M. Houstma, A. J. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb, E. Levi-Provençal]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrassowitz, 1908–1936. – Band II. – S.69–70. 16. **Анікєєв Д. О.** Представники "астрономічної школи" географії Арабського халіфату IX – першої

половини X століття про етнічну ситуацію у степовій смузі Південно-Східної і Центральної Європи / Д. О. Анікеєв // Історичні записки: збірник наукових праць. – Луганськ: СНУ ім. Володимира Даля, 2009. – Вип. 22. – С.8–14. 17. **Muhammedis** Filii Ketiri Ferganensis qui volgo Alfraganus dicitur Elementa Astronomica. Arabice et Latine. Cum notis ad res exoticas sive Orientales, quae in iis Occurant / [edit Jacob Golius]. – Amstelodami: Opera Jacobi Golii, 1669. – 238, 288 p.

Анікеєв Д. А. Анализ астрономического жанра арабской географической письменной традиции как начального этапа накопления знаний о кочевых этносах Юго-Восточной и Центральной Европы

Данная статья посвящена анализу отличительных особенностей арабской астрономической письменной традиции. Особое внимание уделяется выделению тех сведений арабских астрономов, которые содержат информацию о кочевых этносах европейской степной зоны.

Ключевые слова: арабская астрономическая письменная традиция, кочевники, степная зона, Юго-Восточная и Центральная Европа.

Анікеєв Д. О. Аналіз астрономічного жанру арабської географічної писемної традиції як початкового етапу накопичення знань про кочові людності Південно-Східної та Центральної Європи

Дана стаття присвячена аналізу відмітних ознак арабської астрономічної писемної традиції. Особлива увага приділяється виокремленню тих відомостей арабських астрономів, що містять інформацію про кочові етноси європейської степової зони.

Ключові слова: арабська астрономічна писемна традиція, кочівники, степова зона, Південно-Східна та Центральна Європа.

Anikyeyev D. O. The analysis of astronomic genre of the Arabic written tradition as the initial stage of acquiring the knowledge about the nomads of South-East and Central Europe

The given article is devoted to the analysis of distinguishing characteristics of the Arabic astronomic written tradition. The particular attention is paid to singling out those accounts of Arabic astronomers which contain the information about the nomads of the European steppe zone.

Keywords: Arabic astronomic written tradition, nomads, steppe zone, South-East and Central Europe.